

Powietrze atmosferyczne.

140. Powietrze atmosferyczne jest mieszaniną kwasorodu i azotu, z małą ilością kwasu węglanego, pary wody; do nich dołączają się rozmaite wyziewy roślin i zwierząt, z ziemi lub zakładów przemysłowych; one jednak, jako przypadkowe, nie należą do istotnego składu powietrza; zawsze są w bardzo małej ilości. Taka mieszanina, tworzy naokoło ziemi warstwę, blisko $9\frac{1}{2}$ mil geogr. grubą, którą zwykle *atmosferą* nazywamy.

Powietrze nie ma zapachu i smaku; posiada w najwyższym stopniu własności gazów; jest doskonale przezroczyste, wydaje się bezkolorowém; jednak przeglądając przez całą grubość warstwy atmosfery, okazuje się w całej świetności kolor błękitny, zapewne powietrzu właściwy.

141. Ziemia przyciąga cząstki atmosfery, podobnie jak innych ciał; powietrze więc jest ciężkie i na powierzchni ziemi ciśnie ciężarem, jakby kula ziemską zносиła, gdyby ją otaczała warstwa merkuryusza na $0^m,76$ albo 28 cali wysoka. Łatwo ztąd obliczyć ciśnienie na jakąkolwiek powierzchnię, np. na 1 decymetr kwadratowy; ponieważ równa się ciężarowi słupa merkuryusza, mającego za podstawę powierzchnię daną, za wysokość $0^m,76$. Lit. powietrza w 0° i pod $0^m,76$, waży 1gr,2991, albo według późniejszego podania Regnault: 1gr,273189. Jest 770 razy lżejsze od wody. (Lit. wody waży 1000 gramów).

142. Ciśnienie powietrza jest przyczyną wielu fenomenów, jak np. wstępowanie wody w pompach, pod-

noszenie się i opadanie barometrów i t. d. W doświadczeniach chemicznych sprowadza tak zwaną *absorbencyą*, która się zdarza w destyllacyach i przy wywiązywaniu gazów z pomocą ciepła. Jeżeli gaz wywiązuje się z retorki *A* fig. 49, i musi przechodzić przez rozciek w naczyniu *N* będący; wtenczas dopiero zacznie wypływać rurką przewodnią *d*, gdy sprężystością zrównoważy ciśnienie zewnętrzne atmosfery, powiększone ciężarem kolumny rozcieku, zawartej między jego zwierciadłem *z* i otworem *o* rurki przewodniej. Ciśnienie zewnętrzne atmosfery = *B*, wyrażamy wysokością kolumny merkuryusza w barometrze; ciężar kolumny rozcieku w rurce przewodniej zawartego, możemy także wystawić słupem merkuryusza, który toż samo ciśnienie wywiera.

Gdy więc gaz przechodzi przez merkuryusz, i rurka przewodnia w nim się zanurza, np. na 3 centymetry: sprężystość gazu w retortce *A*, będzie = $B + 0^m,03$; przypuszczając $B = 0^m,76$, będzie = $0^m,79$.

W laboratoriach zwykle prowadzimy gazy przez wodę, albo inne roztwory różnej ciężkości gatunkowej; słupy więc rozcieków w rurce przewodniej zawartych, będą odpowiadać słupom merkuryusza rozmaitej wysokości. Oznaczywszy przez *a*, wysokość słupa rozcieku w rurce przewodniej; jego ciężkość gatunkową przez *g*; wysokość szukaną słupa merkuryusza, wywierającego równe ciśnienie przez *x*, ciężkość gatunkową merkuryusza = *m*, widocznie:

$$xm = ag,$$

złąd $x = a \cdot \frac{g}{m}$, to jest: wysokość słupa merkuryusza, wywierającego ciśnienie, jakie wywiera rozciek przez który

gaz przechodzi, wynajduje się: mnożąc wysokość słupa tegoż rozcieku w rurce, przez jego ciężkość gatunkową; dzieląc przez ciężkość gatunkową merkuryuszu. Sprężystość więc gazu w naczyniu, z którego się wywiązuje, będzie wyrażoną przez słup merkuryuszu mający wysokość $B + a \cdot \frac{g}{m}$.

Gdy gaz przechodzi przez wodę, rurką przewodnią na 0^m,15 zanurzoną, przy wysokości barometru 0^m76, sprężystość gazu będzie wyrażać słup merkuryuszu:

$$0,76 + 0,15 \cdot \frac{1}{13,5} = 0,76 + 0,0111 = 0^m,77111.$$

142. Jeżeli wywiązywanie się gazu słabiej w naczyniu *A* (fig. 49), z powodu znizienia temperatury: sprężystość jego w aparacie staje się mniejszą; przeto, ciśnienie atmosfery na powierzchnię rozcieku w naczyniu *N*, zniewała go do wstępowania w rurkę przewodnią. Jeżeli więc rurka nie jest dosyć długa, albo jeżeli gaz łatwo się rozpuszcza: rozciek przejdzie do naczynia w którym się gaz wywiązywał, czyli zostaje *absorbowany*. Wypadkowi temu zapobiegają *rurki bezpieczeństwa* (tubes de surté, Sicherheitsröhren).

Gdy gaz wywiązuje się z rozcieku, rurka bezpieczeństwa może być prosta, lecz końcem nieco zanurzona (fig. 53); jeżeli zaś to nastąpić nie może, używa się rurki krzywój *Weltera* fig. 51 i 52, której kulka *a* w środkowym ramieniu wydęta, dopołowowy rozciekiem napełniona, zamyka ujście dla gazów.

Rurki te działają następującym sposobem;

Gdy sprężystość gazu zmniejsza się wewnątrz naczynia *A* (fig. 53) powietrze zewnętrzne ciśnie na rozciek w *a* i w naczyniu *N* zawarty, podnosi go w rurce *b*,

o tyleż zniża w rurce a , i mając w niej kolumnę wody mniejszą, to jest ciężar mniejszy dopokowania, wewnątrz przenika i równowagę w pressyi sprowadza.

Używając rurki *Weltera*, gdy ciśnienie wewnątrz i zewnątrz jest jednakowe, rozciek utrzymuje się na jednakowej wysokości w bańce i ramieniu s z nią połączonem (*); lecz jeżeli sprężystość gazu wewnątrz słabiej, rozciek z ramienia s przejdzie do bańki; przez jego warstwę przebiję się powietrze, wejdzie do naczynia A , powróci w nim równowagę ciśnień, przez to niedozwoli podnieść się rozciekowi w rurce przewodniej. Jeżeli wewnątrz naczynia ilość gazu nagle wzrasta i nie może się rurką przewodnią oddalić: rozciek z bańki wypchnięty coraz wyżej w rurce s wstępuje, wchodzi do lejka, gdzie przez jego warstwę nadmiar gazu wypływa.

Rurki bezpieczeństwa są istotną częścią aparatów chemicznych; można w nich uważać bieg działania, do niego zastosować kierowanie ogniem; na koniec do naczynia w którym się gaz wywiązuje, wprowadzać rozcieki, niedozwalając przystępu powietrza.

143. Często potrzeba gaz prowadzić przez kilka naczyń, zawierających rozcieki które go absorbować mają. Jeżeli aparat ma kształt fig. 47 i gaz w A wywiązany, przechodzi przez szereg flasz, z wodą lub innym roztworem, łatwo znajdziemy jaką sprężystość posiada w każdej flaszy. W flaszy E , mającej rurkę n

(*) Gdy rurka przewodnia jest zanurzona, roztwór napełniający bańkę a rurki bezpieczeństwa będzie stał wyżej w ramieniu s , ponieważ sprężystość gazu wewnątrz A jest większa i równoważy ciśnienie atmosfery, powiększone ciężarem słupa rozcieku, zawartego między jego zwierciadłem i otworem rurki przewodniej.

w obu końcach otwartą, na powierzchnię rozcieku działa ciśnienie atmosfery $= B$. W flaszcy D , ciśnienie na powierzchnią rozcieku jest równe ciśnieniu B , które działa w E , powiększonemu kolumną merkuryusza równoważną z kolumną rozcieku e , którą gaz musi zepchnąć w rurce przewodniej, dla wyjścia jej otworem. Kolumna merkuryusza równoważna z e wyraża się przez

$$e \cdot \frac{g}{m}$$

gdzie g wyraża ciężar gatunkowy roztworu lub wody. Sprężystość więc gazu we flaszy D będzie:

$$B + e \cdot \frac{g}{m}.$$

W następującej flaszy C widocznie będzie:

$$B + e \cdot \frac{g}{m} + d \cdot \frac{g}{m}$$

nakoniec w balonie A :

$$B + e \cdot \frac{g}{m} + d \cdot \frac{g}{m} + c \cdot \frac{g}{m}.$$

Przypuściwszy, że wywiązywanie się gazu w balonie A na raz ustaje; widocznie, przy takim urządzeniu aparatu, roztwór z naczynia C w którym sprężystość jest większa, przejdzie do A , wskutku tego z D do C , z E do D ; doświadczenie więc zostaje zepsutém, jeżeli operator nie jest obecny i téj absorbeyi niezapobieży, wyjęciem korka z szyi naczynia A . Jeżeli zaś w skutku działania chemicznego, otwór jednej z rurek przewodnich zatykają osiadające materye stałe: sprężystość gazu w aparacie coraz więcej wzrasta; jedno z naczyń przed rurką zatkaną leżących, może być rozsadzone. Zwykle pęka balon lub retorta, jako naczynia mniejszej wytrzymałości.

Wypadki te niemają miejsca w aparacie fig. 38, który oddawna znamy pod nazwiskiem *apparatu Wulfa*.

Balon *A* z którego się gaz wywiązuje ma rurkę *Weltera*; flaszę o trzech szyjach, połączone rurkami przewodniami $p' p'' p'''$, mają dodane rurki bezpieczeństwa $x x' x'' x'''$, bardzo mało w rozcieku zanurzone. Ostatnia flaszka *F* kończy się rurką *o*, w obu końcach otwartą. Przy tém urządzeniu, widocznie eksplozja nie może nastąpić, ponieważ gdy sprężystość gazów w aparacie znacznie się powiększy, część rozcieku zostaje wyrzucona rurkami bezpieczeństwa, i gaz będzie miał wolną komunikacyę z powietrzem.

Nie może téż nastąpić absorbey; bo gdy sprężystość gazu w którémkolwiek naczyniu słabiej, powietrze zniża rozciek w rurce bezpieczeństwa, wchodzi wewnątrz naczynia i równowagę ciśnień sprowadza. Rozciek niewiele się podnosi w rurkach przewodnich, i z flaszki do flaszki przejść nie może.

Z budowy aparatu wynika: że w rurkach bezpieczeństwa flasz bliższych naczynia *A*, rozciek coraz wyższą kolumnę utworzy; najwyżej stanie w rurce *Weltera*, ponieważ sprężystość gazu w naczyniu *A*, będzie największa (k. 105); dla tego ramie *s* powinno być dostatecznie długie.

144. Powietrze jest ściśliwe i rozszerzalne; na objętość jego wpływa ciepło i ciśnienie; przy mierzeniu więc gazów należy uważać temperaturę i wysokość barometru, ażeby rzeczywistą objętość *a* z niej wagę oznaczyć. Dla otrzymania wypadków porównalnych, zgodzono się objętości gazów mierzyć pod 0^m, 76 i w temperaturze 0°. Jeżeli ciśnienie i temperatura są różne od tych punktów normalnych, robi się poprawki, dla znalezienia odpowiedniej objętości.

Według doświadczeń *Gay - Lussaca*, rozszerzalność gazów pod ciśnieniem normalném, od 0° — 100° jest $=0,375$ objętości w 0° odmierzonej. W $+50^{\circ}$ równa się połowie; w $+25^{\circ}$ jest czwartą częścią téj ilości i t. d. Słowem okazuje się jednostajną jak w merkuryuszu; na każdy stopień termometru stu-stopniowego, wynosi $0,00375$, czyli $\frac{1}{267}$ objętości w 0° odmierzonej. Późniejsze doświadczenia *Magnusa* i *Regnaulta*, podają współczynnik rozszerzalności $=0,003665$. Jednostka więc objętości, np. 1 centymetr sześcienny gazu na 0° , przechodząc do temperatury $+1^{\circ}$, zamienia się na $1+0,00375$; w $+12$ będzie $=1+0,00375.12=1,045$; a zatém dwie jednostki objętości na 0° , ogrzewając się na $+1^{\circ}$ wydadzą: $2(1+0,00375)$; w $+12^{\circ}$ zajmą objętość $=2(1+0,00375.12)=2.1,045$ i t. d. Czyli wyrażając się ogólnie: jeżeli V_0 oznacza liczbę jednostek objętości gazu w 0° odmierzonych, t stopień ciepła; objętość gazu w téj temperaturze będzie:

$$V_t = V_0(1 + 0,00375.t) \quad (1).$$

$$\text{z tąd } V_0 = \frac{V_t}{(1 + 0,00375.t)} = V_t \frac{1}{(1 + 0,00375.t)} \quad (2).$$

Jeżeli odmierzono np. 30 cent. sześ. gazu w $+16^{\circ}$, objętość jego w 0° według (2) będzie:

$$\frac{30}{1 + 0,00375.16} = \frac{30}{1,06} = 28,302.$$

Odwrotnie, 28,302 na 0° , przechodząc do $+16^{\circ}$, podług (1) zajmą objętość:

$$28,302(1 + 0,00375.16) = 28,302.1,06 = 30.$$

Ten sam wypadek można otrzymać wiedząc, że na każdy stopień termometru stu-stopniowego, gazy powię-

ksząją się o $\frac{1}{267}$ objętości w 0° odmierzonej; to jest: 267 jednostek objętości na 0° , zamieniają się na 268 w $+1^{\circ}$; na 269 w $+2^{\circ}$; na $267+16=283$ w $+16^{\circ}$, i t. d. A zatem: 28,302 jednostek objętość w 0° , dadzą w $+16^{\circ}$:

$$267 : 267+16 = 28,302 : x$$

$$x = \frac{267+16 \times 28,302}{267} = 99,998 \dots 30$$

Nawzajem, 30 jednostek objętości w $+16^{\circ}$, dają w 0° :

$$267+16 : 267 = 30 : x.$$

$$x = \frac{267 \cdot 30}{267+16} = 28,302.$$

145. Poprawki objętości ze względu na ciśnienie barometryczne, robią się na zasadzie prawa *Mariotta*, według którego: *objętości gazów są w stosunku odwrotnym ciśnień*; to jest: 100 jednostek objętości pod ciśnieniem normalnym ($= 0^m,76$) odmierzonych, przechodząc pod ciśnienie dwa razy mniejsze, zajmą objętość dwa razy większą $= 100 \times \frac{76}{38} = 200$. Odwrotnie, objętość pod $0^m,73$ odmierzona, zmniejszy się pod $0^m,76$ i będzie:

$$100 \times \frac{73}{76} = 96,05.$$

Oznaczywszy przez V objętość gazu odmierzoną pod ciśnieniem danym b ; przez V_1 objętość szukaną, jaką zajmować będzie pod ciśnieniem żądanym $= z$, otrzymamy:

$$V_1 = V \frac{b}{z}.$$

Jeżeli np. odmierzo 10 jednostek objętości gazu, pod ciśnieniem barometrycznym $0^m,72$ ($= b$); objętość jego pod ciśnieniem żądanym $0^m,76$ ($= z$), będzie:

$$10 \times \frac{72}{76} = 9,37368.$$

Nawzajem 9,47368 pod 0^m,76 odmierzone, zajmą pod 0^m,72:

$$9,47368 \times \frac{76}{72} = 9,99.....10.$$

W ogóle, robiąc poprawkę objętości ze względu na ciśnienie, potrzeba: *objętość gazu pomnożyć przez liczbę wyrażającą wysokość kolumny merkuryszu w barometrze podczas mierzenia, a podzielić przez liczbę wyrażającą ciśnienie, pod jakim objętość gazu chcemy mieć oznaczoną.* W największej liczbie przypadków, poprawki mają na celu, wynalezienie objętości pod ciśnieniem normalném = 0^m,76.

146. Ciśnienie i temperatura, prawie zawsze nie są normalne w czasie doświadczeń z gazami; potrzeba więc robić razem obiedwie poprawki. Oznaczywszy przez V_n objętość żadaną, normalną, gdy $t = 0^{\circ}$, $z = 0^m,76$; przez V_t objętość daną w temp. $= t$, wyższej od 0° ; pod ciśnieniem obserwowaném $= b$, otrzymamy:

$$V_n = V_t \frac{b}{z} \frac{1}{(1 + 0,00375.t)}$$

Jeżeli $V_t = 50$; $b = 0^m,72$; $t = 12^{\circ}$, $z = 0^m,76$:

$$V_n = 50 \times \frac{72}{76} \frac{1}{(1 + 0,00375.12)} = 47,368 \frac{1}{(1,045)} = 45,328.$$

Odwrotnie, gdy V_n (pod 0° i 0^m,76) = 45,328 przechodzi do temperatury $t = 12^{\circ}$, pod ciśnienie $z = 0^m,72$; objętość jego będzie:

$$\begin{aligned} V_t &= V_n \frac{b}{z} (1 + 0,00375.12) \\ &= 45,328 \times \frac{76}{72} (1 + 0,00375.12) = \\ &= 47,846(1,045) = 49,999.....50. \end{aligned}$$

W wzorach powyższych, b oznacza wysokość barometru wziętą w czasie mierzenia gazu; lecz jeżeli gaz nie jest zupełnie suchy, gdy go zebrano np. nad wodą, objętość jego będzie większa od objętości jakąby zajmował, gdyby nad merkuryuszem był odmierzony; ponieważ zawiera ilość pary odpowiadającą temperaturze wody gaz zamykającej, i sprężystość téj pary w części równoważy ciśnienie atmosfery. Chcąc przeto poznać prawdziwe ciśnienie jakie gaz znosi, potrzeba odciągnąć od wysokości barometru, ilość wyrażającą tensyą pary, w temperaturze w której gaz odmierzone. Następująca tablica wyraża w milimetrach sprężystość pary od 0° — 40° to jest: w granicach ciepła, które w zwykłych okolicznościach doświadczeniom towarzyszyć może.

Tempera- tura	Sprężystość pary	Tempe- ratura	Sprężystość pary	Tempe- ratura	Sprężystość pary
0°	4,525	14°	11,882	28°	28,148
1°	4,867	15°	12,677	29°	29,832
2°	5,211	16°	13,519	30°	31,602
3°	5,619	17°	14,409	31°	33,464
4°	6,032	18°	15,351	32°	35,419
5°	6,471	19°	16,345	33°	37,473
6°	6,939	20°	17,396	34°	39,630
7°	7,436	21°	18,505	35°	41,893
8°	7,964	22°	19,675	36°	44,268
9°	8,525	23°	20,909	37°	46,758
10°	9,126	24°	22,211	38°	49,368
11°	9,751	25°	23,582	39°	52,103
12°	10,421	26°	25,026	40°	54,969
13°	11,130	27°	26,547	—	—

Przypuśćmy, że odmierzone 50 objętości gazu w $+14^{\circ}$, pod ciśnieniem 770 milimetrów; ponieważ sprężystość

pary w $+14^{\circ}$, według tablicy jest $=11^{\text{mil}},882$: przeto objętość normalna gazu suchego, będzie:

$$50 \times \frac{770 - 11,882}{76} \cdot \frac{1}{(1 + 0,00375 \cdot 14)} = 47,3891.$$

Rozbiór powietrza.

147. Dawniejsi chemicy uważali powietrze za element; wprawdzie *Jan Rey* i *Brun* okazali, że cyna przez topienie w powietrzu na popiół zamieniona, powiększa swą wagę; podobny wypadek otrzymał *Bayen* z merkuryuszem; jednak te spostrzeżenia niezmieniły wyobrażeń o naturze powietrza; ponieważ niewyjaśniały czy metalle połykają je w całości, albo tylko pewną część przyswajają. Dopiero *Lavoisier* przedmiot ten roztrzygnął i okazał: że powietrze składa się z dwóch gazów, mających własności chemiczne zupełnie przeciwnie. Doświadczenie to, ważne w nauce, wykonał następującym sposobem: Cztery uncje merkuryuszu wlał do retorki *A* (fig. 56), mającej długą szyję; koniec jej w górę zagięty, poddał pod dzwon *B* podzielony, zawierający powietrze, kąpielą merkuryuszową *C* zamkniętą. Ogrzewając retorkę na piecyku *PP* przez kilka dni utrzymywał merkuryusz we wrzeniu. Drugiego dnia, okazały się na powierzchni metalu drobne cząstki materii czerwonej, które w ciągu 4—5 dni wzrastały co do liczby i objętości. Gdy dalszém ogrzewaniem już się więcej niezmieniały i w ciągu 12 dni następnych kalcynacja merkuryuszu nieczyniła postępów, doświadczenie uważał za ukończone. Skład aparatu użytego